

УДК 711.435/.436(477)-043.436

Дмитренко А. Ю.,
кандидат технічних наук, доцент
кафедри архітектури будівель та містобудування
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
metr5555@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-4757-5218,
Кузьменко Т. Ю.,
кандидат архітектури, доцент
кафедри архітектури будівель та містобудування
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
tancho286@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-1749-1128

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СЕЛИЩ МІСЬКОГО ТИПУ В УКРАЇНІ

Анотація: проведено аналіз сучасного місця і ролі селищ міського типу (сmt) в системі міського розселення України, визначено основні проблеми їх розвитку і шляхи часткового їх розв'язання у найближчій перспективі. Наведено сучасні підходи щодо планування стратегії їх розвитку.

Ключові слова: селища міського типу (сmt), стратегія розвитку, децентралізація, об'єднані територіальні громади.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена недостатнім рівнем дослідженості особливого типу малих міських поселень – селищ міського типу. Селища міського типу (сmt) складають близько 2/3 (65,6%) міських поселень України, в них мешкає понад 11% міського населення. Значна частина сmt – адміністративні центри районів, а в нових умовах частина з них є центрами об'єднаних територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам територіальної організації міських поселень, виявлення самоорганізації як можливості їх гармонійного розвитку присвячені праці В.О. Тімохіна, [16], А.В. Гоблика [6,7]. Процеси ревіталізації та ревалоризації міських поселень (у т. ч. і малих) як прояви самоорганізації досліджені в роботах Н. А. Лещенко, А.Ф. Осипова, А.А. Осипової [11, 13]; демографічні аспекти сталого розвитку міських поселень – у роботах А. Ю. Дмитренка [9], І.І. Устінової [18]. Земельні проблеми, що виникають в селищах міського типу, досліджувала О. В. Маліновська [12]. Роль малих міських поселень як центрів обслуговування в сільському розселенні досліджена Р. Courtney [8], та Т. А. Заяць [17]. Стратегія підвищення

конкурентоспроможності селищ міського типу на основі брендингу досліджена Л. В. Бородич, В. В. Шуликом [2]. Досвід проектування малих міст досліджено Астауловою-Ільницькою Г.І. в роботі [1]. Особливості селищ міського типу подано, їх стан та аналіз розкрито Верменич Я.В. [3], архітектурно-просторову структуру містечок, як частини селищ міського типу, співвідношення в них міського і сільського - М.М. Габрелем. та Огоньок Ю.В. [4].

Мета роботи – визначення основних проблем та тенденцій розвитку селищ міського типу України на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Селище міського типу – населений пункт, проміжний між сільськими і міськими поселеннями. Сам термін виник у Радянському Союзі як засіб уніфікації типології містобудівних утворень і використовувався крім СРСР лише в таких країнах соціалістичного табору, як Болгарія (з 1964 р.) та Польща (з 1954 р.). В УРСР використовувався в діловодстві з 1925 р. як заміна терміну «містечко» [3]. Після розпаду СРСР термін використовується лише в частині пострадянських країн.

Статус смт в Україні не повністю законодавчо врегульований, оскільки в частині першій статті 133 Конституції України [7] в переліку одиниць адміністративно-територіального устрою селище міського типу відсутнє. Відповідно до нормативних документів [10] в Україні селища міського типу відносяться до категорії малих міст. Станом на 01.01.2018 р. їх нараховується 883, в тому числі з населенням менше ніж 0,5 тис. – 41, від 3 до 5 тис. – 333, від 5 до 10 тис. – 271, від 10 до 15 тис. – 37, від 15 до 20 тис. – 5, від 20 до 25 тис. – 1 [15]. Середня чисельність населення смт складає 4,29 тис. осіб. Кількість смт та частка їх населення в загальній чисельності населення сильно відрізняються в різних регіонах України (рис. 1, табл. 1, табл. 2). Найбільше їх розташовано в Донецькій (131) та Луганській (109) областях, найменше (8) – у Чернівецькій.

Можна виділити такі основні види малих міських поселень за функціональною спеціалізацією: промислові, транспортні, курортно-рекреаційні, поселення-супутники (поблизу значних та найзначніших міст), поселення без вираженої спеціалізації, що є центрами обслуговування прилеглих сіл.

Значна частина промислових малих міських поселень розміщена поблизу підприємств гірничодобувної промисловості. У північно-східній частині Донецької та в південно-східній частині Луганської областей саме такі смт та малі міста є основою поселенської мережі. Вони також зустрічаються у Дніпропетровській та Запорізькій областях. Другим поширеним типом промислових малих міських поселень є поселення при підприємствах переробки продукції сільського господарства (найчастіше – цукрових заводах).

Транспортні малі міські поселення найчастіше розташовані поблизу залізничних станцій.

Більшість малих міських поселень курортно-рекреаційної спеціалізації розташовано в Криму і в Карпатах поблизу відповідних природних (море, гори) або лікувальних ресурсів (джерела мінеральної води, цілюща грязь тощо).

Поселення-супутники розміщуються поблизу найзначніших міст (Київ, Харків, Одеса, Дніпро) і виконують роль своєрідних «спальних районів». Переважна більшість їх мешканців працюють у місті-центрі.

Найпоширенішим видом малих міських поселень, характерним для всіх регіонів України (за винятком Донбасу) залишаються поселення без вираженої спеціалізації, що є центрами обслуговування прилеглих сіл.

Тенденцією останніх років, обумовленою необхідністю відповіді на військову агресію Росії, стало відродження ще однієї функціональної спеціалізації смт – оборонної, зі створенням (а найчастіше з відродженням) т. зв. «військових містечок».

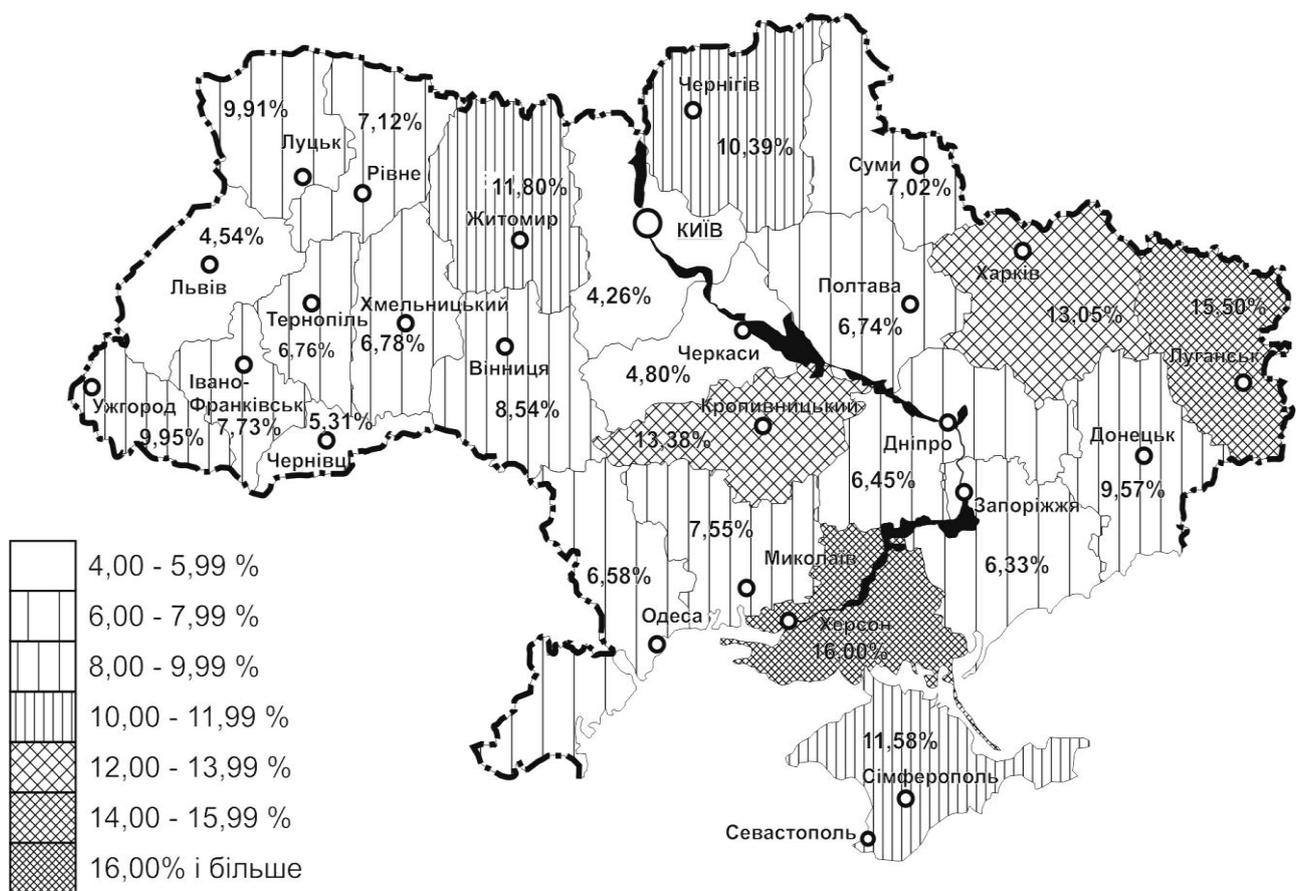

Рис. 1. Частка населення, що проживає в селищах міського типу від загальної чисельності населення в різних регіонах України (за даними [19], [20])

Таблиця 1

Групування селищ міського типу (сmt) за чисельністю населення по регіонах України (за [19],[20])

№	Область, АР	Кількість сmt	Частка сmt з населенням, %						
			0-0,5ти с.	0,5-3 тис.	3-5 тис.	5-10 тис.	10-15 тис.	15-20 тис.	20-25 тис.
1	АР Крим*	57	12,28	31,58	14,04	28,07	14,04	0,00	0,00
2	Вінницька	29	0,00	27,59	20,69	51,72	0,00	0,00	0,00
3	Волинська	22	0,00	18,18	45,45	31,82	4,55	0,00	0,00
4	Дніпропетровська	46	10,87	30,43	19,57	32,61	6,52	0,00	0,00
5	Донецька	131	13,28	51,56	15,63	17,19	3,13	0,78	0,00
6	Житомирська	43	4,65	48,84	20,93	25,58	0,00	0,00	0,00
7	Закарпатська	19	0,00	11,11	22,22	61,11	5,56	0,00	0,00
8	Запорізька	22	0,00	31,82	22,73	36,36	9,09	0,00	0,00
9	Івано-Франківська	24	0,00	37,50	29,17	29,17	4,17	0,00	0,00
10	Київська **	30	0,00	20,00	13,33	46,67	13,33	6,67	0,00
11	Кіровоградська	27	0,00	25,93	29,63	44,44	0,00	0,00	0,00
12	Луганська	109	7,41	53,70	19,44	17,59	0,93	0,93	0,00
13	Львівська	34	0,00	50,00	29,41	20,59	0,00	0,00	0,00
14	Миколаївська	17	0,00	23,53	23,53	52,94	0,00	0,00	0,00
15	Одеська	33	3,03	33,33	18,18	39,39	6,06	0,00	0,00
16	Полтавська	20	0,00	30,00	30,00	35,00	5,00	0,00	0,00
17	Рівненська	16	0,00	25,00	31,25	43,75	0,00	0,00	0,00
18	Сумська	20	0,00	55,00	15,00	30,00	0,00	0,00	0,00
19	Тернопільська	17	0,00	29,41	47,06	23,53	0,00	0,00	0,00
20	Харківська	61	0,00	24,59	22,95	42,62	6,56	1,64	1,64
21	Херсонська	31	3,23	19,35	29,03	38,71	9,68	0,00	0,00
22	Хмельницька	24	0,00	58,33	8,33	29,17	4,17	0,00	0,00
23	Черкаська	14	0,00	28,57	35,71	35,71	0,00	0,00	0,00
24	Чернівецька	8	0,00	25,00	25,00	37,50	12,50	0,00	0,00
25	Чернігівська	29	0,00	55,17	17,24	27,59	0,00	0,00	0,00
Україна		883	4,67	37,93	21,64	30,87	4,21	0,57	0,11

* дані по АР Крим (з м. Севастополь) наведено станом на 01.01.2014 р. за [14];

**дані по Київській області включають м. Київ; як і по іншим регіонам України (за винятком АР Крим) дані наведено станом на 01.01.2018 за [15].

Таблиця 2

Чисельність населення селищ міського типу по регіонах України (за [19],[20])

№	Область, автономна республіка (АР)	Чисель- ність населен- ня смт, осіб	Частка, що проживає в смт з населенням, %						
			0-0,5 тис.	0,5-3 тис.	3-5 тис.	5-10 тис.	10-15 тис.	15-20 тис.	20-25 тис.
1	АР Крим*	272501	1,11	10,60	11,37	42,36	34,57	0,00	0,00
2	Вінницька	134646	0,00	10,86	16,91	72,24	0,00	0,00	0,00
3	Волинська	102873	0,00	7,36	38,31	43,80	10,52	0,00	0,00
4	Дніпропетровська	208542	0,68	13,56	18,18	51,67	16,86	0,00	0,00
5	Донецька	402043	1,23	24,16	18,45	39,64	12,07	4,44	0,00
6	Житомирська	145245	0,42	25,62	25,01	48,95	0,00	0,00	0,00
7	Закарпатська	117628	0,00	15,13	12,55	76,64	8,54	0,00	0,00
8	Запорізька	109120	0,00	12,68	16,10	49,46	21,75	0,00	0,00
9	Івано-Франківська	106477	0,00	18,34	25,96	43,72	11,99	0,00	0,00
10	Київська**	199739	0,00	5,23	8,17	48,05	22,92	15,75	0,00
11	Кіровоградська	127923	0,00	8,77	26,40	64,83	0,00	0,00	0,00
12	Луганська	335986	0,64	26,83	23,45	40,25	3,90	4,93	0,00
13	Львівська	114738	0,00	28,70	32,21	39,09	0,00	0,00	0,00
14	Миколаївська	86206	0,00	10,68	20,29	69,04	0,00	0,00	0,00
15	Одеська	156878	0,11	15,29	15,27	53,10	16,23	0,00	0,00
16	Полтавська	95309	0,00	14,65	24,80	47,71	12,85	0,00	0,00
17	Рівненська	82690	0,00	11,80	23,96	64,25	0,00	0,00	0,00
18	Сумська	76832	0,00	33,76	16,89	49,35	0,00	0,00	0,00
19	Тернопільська	71144	0,00	14,85	39,66	45,49	0,00	0,00	0,00
20	Харківська	351711	0,00	7,68	14,62	51,77	13,94	5,36	6,62
21	Херсонська	167520	0,22	5,95	21,78	52,04	20,02	0,00	0,00
22	Хмельницька	86441	0,00	28,71	8,88	50,39	12,02	0,00	0,00
23	Черкаська	58596	0,00	10,32	30,27	59,41	0,00	0,00	0,00
24	Чернівецька	48186	0,00	10,73	17,26	50,59	21,43	0,00	0,00
25	Чернігівська	105983	0,00	29,93	18,90	51,17	0,00	0,00	0,00
	Україна	3764597	0,34	15,69	19,52	50,03	11,56	2,25	0,62

* дані по АР Крим (з м. Севастополь) наведено станом на 01.01.2014 р. за [14];

**дані по Київській області включають м. Київ; як і по іншим регіонам України (за винятком АР Крим) дані наведено станом на 01.01.2018 за [15].

За останні три десятиліття кількість смт і чисельність населення в них неухильно зменшуються. Якщо на 1 січня 1991 р. на території України нараховувалось 921 смт, то станом на 1 січня 2018 р. їх кількість зменшилася на 4.13 %. Якщо зменшення частки населення в смт відбувається переважно під впливом демографічних факторів та за рахунок концентрації населення у великих і найзначніших містах, то зменшення їх кількості пояснюється отриманням статусу міста.

Селища міського типу мають низку переваг над іншими міськими поселеннями, зокрема, наближення їх мешканців до природи, менш напружений ритм життя, невеликі затрати часу на переміщення до роботи та до об'єктів обслуговування.

У той же час головною проблемою залишається низький рівень економічної активності, який спричиняє практично всі інші проблеми: низький рівень доходів населення і як наслідок – міграцію економічно активної його частини до великих міст або за кордон: недостатнє наповнення місцевих бюджетів; низький рівень розвитку інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури тощо.

Науковці економічної галузі, досліджуючи трансформацію сільського розселення в постіндустріальну епоху, дійшли висновку про існування глибинних взаємозв'язків між малими міськими поселеннями (у т.ч. смт) та сільськими поселеннями, і тому існує нагальна потреба розроблення нових підходів до підтримки соціально-економічного розвитку смт, яка враховуватиме також посилення їх взаємозв'язків з сільськими поселеннями. [12]. Аналізом практики європейської регіональної політики виявлено впровадження всебічної підтримки малих міських поселень як необхідної умови збереження сільських поселень. Малі міські поселення європейських країн виступають як «хаби» та «драйвери», що поширюються і на економічний розвиток сільських поселень [1].

Шляхи підвищення рівня економічної активності в селищах міського типу великою мірою залежать від їх функціональної спеціалізації та регіональних особливостей. Так, в окремих районах Донецької та Луганської областей смт, розташовані поруч із закритими шахтами, навряд чи зможуть у найближчій перспективі розраховувати на появу виробництв з відповідною кількістю робочих місць і рівнем зарплат. Населення таких смт в перспективі зменшиться. У той же час для певної кількості смт, які мають значний туристично-рекреаційний, культурно-історичний і природний потенціал, розвиток туризму (в тому числі таких його різновидів, як «зелений» і оздоровчий) може у відносно короткі терміни збільшити кількість робочих місць і надходження до місцевого бюджету. Перспективними видами

господарської діяльності для інших смт може бути переробка сільгосппродукції (в т. ч. і виробництво біопалива), обслуговування міжнародних транспортних коридорів, що формуються нині на території України та ін.

Висновок. На сьогодні мережа селищ міського типу в різних регіонах України має значні відмінності, що зумовлено різними умовами та чинниками її формування. Більшість смт України характеризуються низьким рівнем ділової активності та соціально-економічного розвитку. Забезпечення їх розвитку пов'язане з інтенсифікацією зв'язків, з одного боку, із прилеглими сільськими поселеннями, а з іншого – із великими та найзначнішими містами. Реформа децентралізації буде сприяти формуванню об'єднаних територіальних громад (ОТГ) і смт можуть ставати або їх центрами, або навпаки, входити до ОТГ, центрами яких є середні й навіть великі міста. Це може сприяти підвищенню рівня зайнятості населення, посиленню ділової активності, поліпшенню фінансових показників діяльності підприємств, розташованих у смт.

Література

1. Астаулова-Ільницька Г.І. Досвід розробок проектної документації для малих міст / Г.І. Астаулова-Ільницька // Містобудування та територіальне планування. – 2008. – Вип. 30. – С. 23-30.
2. Бородич Л.В., Шулик В.В. Містобудівні засоби територіального брендингу (на прикладі смт Нові Санжари) / Л.В. Бородич, В.В. Шулик // Містобудування та територіальне планування. – 2018. – Вип. 67. – С. 94-101.
3. Верменич Я.В. Селище міського типу // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2012. – Т. 9 : Додат. – С. – С. 508.
4. Габрель М.М., Огоньок Ю.В. Міське та сільське в архітектурно-просторовій структурі містечок Тернопільської області: аналіз стану та шляхи використання / М.М. Габрель, Ю.В. Огоньок // Містобудування та територіальне планування. – 2015. – Вип. 57. – С. 110-129.
5. Генеральна схема планування території України [Електронний ресурс] // Сайт ДП «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст «Діпромисто» імені Ю. Білоконого». – Режим доступу: <http://dipromisto.gov.ua/index.php?categoryid=67>.
6. Гоблик А.В. Про процес самоорганізації в містобудівній системі та його аналіз методом аналогій / А.В. Гоблик // Містобудування та територіальне планування. – 2015. – Вип.58. – С. 115 – 124.
7. Гоблик А.В. Методичні основи оцінки сукупного потенціалу міста / А.В. Гоблик // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2013. – Вип.33. – С. 208 – 216.

8. Courtney P. et al. Small towns as “sub-poles” in English rural development: Investigating rural-urban linkages using sub-regional social accounting matrices [Електронний ресурс] // Geuforum. Vol.38, P. 1219-1232 (November 2007). Режим доступу: <http://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/9950.pdf>
9. Дмитренко А.Ю. Сталий розвиток населених місць: демографічний аспект / А. Ю. Дмитренко // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2016. Вип. 43. – Ч. 2. – С.65 – 71.
10. Конституція України / Верховна Рада України // Законодавство України [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://zakon2.rada.gov.ua/lavs/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print136626787924528>.
11. Лещенко Н.А. Об’єкти-перформанси в моделі ревалоризації історичних центрів малих міст / Н.А. Лещенко // Містобудування та територіальне планування. – 2018. – Вип.66. – С. 365 – 369.
12. Маліновська О.В. Проблеми організації територій та використання земель селищ міського типу / О.В. Маліновська // Містобудування та територіальне планування. – 2013. – Вип.50. – С. 404– 409.
13. Осипов А.Ф., Осипова А.А. Ревітализация населенных мест / А.Ф. Осипов, А.А. Осипова // Містобудування та територіальне планування. – 2015. Вип. 58. – С. 365 – 371.
14. Планування і забудова територій: ДБН Б.2.2-12:2018. – Офіц. вид. – К.: Мінрегіон України, 2018. – 179 с. – (Державні будівельні норми України).
15. Про процес самоорганізації в містобудівній системі та його аналіз методом аналогій Містобудування та територіальне планування. – 2015. – Вип.58. – С. 115 – 124.
16. Тімохін В. О. Гармонійність еволюції динаміки самоорганізації містобудівних систем: автореф. дис...док. архіт. - Київ, 2004. - 35 с.
17. Трансформація сільського розселення в Україні : кол. моногр. / за ред. Т. А. Заяць. Київ. 2017. 298 с.
18. Устінова І.І. Етно- та урбогенез у контексті енергетичних теорій фізики / І. І. Устінова // Містобудування та територіальне планування. – 2008. – Вип. 29. – С. 418 – 422.
19. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2014 року: Статистичний збірник /Державна служба статистики України; відп. за випуск Тимошенко Г.М. – К., 2014. – 112 с.
20. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року: Статистичний збірник /Державна служба статистики України; відп. за випуск Тімохіна М.Б. – К., 2018. – 83 с.

Аннотация

Дмитренко А. Ю. Кандидат технических наук, доцент кафедры архитектуры зданий и градостроительства, Кузьменко Т. Ю., кандидат архитектуры, доцент кафедры архитектуры зданий и градостроительства Полтавского национального технического университета имени Юрия Кондратюка.

Современное состояние и тенденции развития поселков городского типа в Украине.

Проведен анализ современного места и роли поселков городского типа (пгт) в системе городского расселения Украины, определены основные проблемы их развития и пути частичного их решения в ближайшей перспективе. Приведены современные подходы к планированию стратегии их развития.

Ключевые слова: поселки городского типа (пгт), стратегия развития, децентрализация, объединенные территориальные общины.

Annotation

Dmytrenko A.Yu. Ph.D., associate professor of Department of Architecture of Buildings and Urban Planning, Kuzmenko T. Yu., Ph. D., associate professor of Department of Architecture of Buildings and Urban Planning, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University.

Current state and trends of urban-type settlements development in Ukraine.

Urban-type settlements (UTS) make up about 2/3 (65.6%) of Ukraine urban settlements, in which more than 11% of urban population lives. Despite this, today this specific type of small urban settlements remains insufficiently explored. Based on the analysis of literary sources, the main aspects of urban-type settlements problems research are presented.

The purpose of the work is to identify the main problems and trends in the development of Ukraine urban-type settlements at the present stage. The definition of an urban-type settlement concept is given, its intermediate between the rural and urban settlements is accentuated. The main types of small urban settlements are distinguished according to their functional specialization: industrial, transport, resort and recreation, satellite settlements (near major cities), settlements without specialization, which are centers of servicing the adjoining villages.

The most widespread type of small urban settlements, which is characteristic for all Ukraine regions (except Donbass), are settlements with no pronounced specialization, which are centers of service of the neighboring villages.

The analysis of the urban-type settlements modern place and role in the Ukraine urban settlement system is carried out, the main problems of their

development and ways of their partial solution in the near future are determined. The modern approaches to planning the strategy of their development are presented.

Today, the network of urban-type settlements in different regions of Ukraine has significant differences, which is caused by different conditions and factors of its formation. Most of Ukraine urban-type settlements are characterized by low levels of business activity and socio-economic development. Ensuring their development is connected with the intensification of ties, on the one hand, with adjoining rural settlements, and on the other hand, with large and most important cities. The decentralization reform will contribute to the formation of united territorial communities and UTS may become centers of their own. This may contribute to raising the level of employment of the population, strengthening business activity, improving the financial performance of enterprises located in urban-type settlements.

Keywords: urban-type settlements (UTS), development strategy, decentralization, united territorial communities.